

TURKIY TILLARARO TARJIMADA MILLIY O'ZIGA XOSLIK VA TIPOLOGIK MUSHTARAKLIK

Ataniyazova Ro'zigul Shavkat qizi

*Nukus shahar Maktab va maktabgacha ta'lim boshqarmasiga qarashli 9-son
maktabi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Til orqali shaxslar o'zaro, muloqotga kirishdi, fikr almashishdi, turli sohalardagi tajribalarini baham ko'rishdi. Bu narsa turli millat vakillarining bir-birining tilini tushunish ehtiyojini yuzaga chiqardi. Bu ehtiyoj, ayniqsa, adabiyotshunoslik sohasida keng ko'zga tashlandi. Maqolada turkiy tillararo tarjimada milliy o'ziga xoslik va tipologik mushtaraklik hamda tarjimashunoslik va undagi muammolarga bag'ishlanadi.*

Аннотация: *Через язык люди взаимодействовали друг с другом, обменивались идеями и делились опытом в различных областях. Это дело представителей разных национальностей выявило необходимость понимать язык друг друга. Особенно эта потребность была заметна в области литературоведения. В статье рассматриваются национальное своеобразие и типологическая общность в турецком межъязыковом переводе, а также переводоведение и его проблемы.*

Kalit so'zlar: *tarjima nazariyasi, turkiy adabiyot, yozuvchi, tarjimon, Realiya "qotishma", "Og'abiy" romani.*

Ключевые слова: *теория перевода, турецкая литература, писатель, переводчик, «комбинация» «Реалия», роман «Огаби»*

Tarjimachilik juda mas'ulyatli, mashaqqatli va shuning bilan bir paytda murakkab, qiyin sohalardan biri hisoblanadi. Bir xalqning asarini ikkinchi bir xalqqa

yetkazish oson ish emas, albatta. Ayniqsa tarjima asari bir biriga yaqin, qardosh tillardan o'girilgan bo'lsa bu juda murakkablik tug'diradi. Tarjimon asarni yo'q qilishi yoki aksincha maromiga yetkazib tarjima qilishi tarjimonga bevosita bog'liq hisoblanadi. "Badiiy tarjima juda ham o'ziga xos "qotishma"-sintezlashtirish qudratiga ega. U qit'alar, zamonlar, xalqlar, tillar va adabiyotlarni yaqinlashtiradi¹" – deb yozadi atoqli tarjimashunos G'aybulla Salomov. Chunonchi, o'zbek adabiyoti bag'rida tarjima tufayli, yuzlab sharq-u g'arb, klassik va hozirgi zamon adabiyotlari yaxlit adabiy-estetik hodisani tashkil etadi.

Tarjimaning bosh xossasi uning boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayon, so'z san'ati ekanligidir. Chunki san'atning boshqa turlari (tasviriy san'at, musiqa, raqs) tarjimasiz ham barchaga tushunarlidir. Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot: she'r, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiyommabop kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qog'ozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqning nutqlari, gazeta materiallari, boshqa-boshqa tillarda so'zlashuvchi, "tilmoch"ning xizmatiga muhtoj bo'lgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofilmlar o'giriladi.

Har qanday tarjima oldiga ikki talab qo'yiladi:

– aslyatda ifodalangan fikr tarjimada ham to'la, aniq va ta'sirchan tarzda o'z akasini topishi kerak;

– tarjima o'zi o'girilgan til me'yorlariga mos kelishi kerak. Tarjima jarayonida ikki holat yuz beradi: birinchidan, tarjima qilinayotgan narsani dastavval tushunish, aniqlash va talqin qilish kerak. Bu ona tilida sodir bo'ladi. Bunda tarjima unsurlari yuz beradi. Ikkinchidan, tarjima qilish uchun asar o'girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalarini topish lozim. Bular: so'z, so'z birikmalari, grammatik shakllar.

Tarjima qilinayotgan matn yoki nutqning qandayligidan qat'iy nazar, bir tildan boshqasiga o'girilayotgan har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

¹ G'.Salomov. *Tarjima nazariyasi va amaliyotidan ma'ruzalar matni chizgilari*. Toshkent-2003. 14-bet
www.pedagoglar.org

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon (yoki tinglovchi)ni o'sha asar matni (yoki og'zaki nutq mazmuni) bilan iloji boricha to'la, mukammal tanishtirish.

2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari bilan bir karra ifoda etilgan narsani boshqa til bilan aniq va to'la ifodalash demakdir. Til bilish tarjimaning birlamchi sharti bo'lsa-da, tarjima uchun faqat shuning o'zigina kifoya qilmaydi. Matnning mazmuni, muallifning maqsadini tushunish va boshqa tilda ifodalab berish uchun ko'pincha tildan tashqari ham ancha-muncha narsalarni bilishga to'g'ri keladi. Bu esa g'ayrilisoniy omillar deyiladi. Binobarin, tarjimaning faqat til bilan bog'liq, til doirasida hal qilinadigan muammolari lisoniy, til qobiqlarini yorib o'tgan, tildan tashqari muammolari g'ayrilisoniy muammolar hisoblanadi. G'.Salomovning yozishicha, “tarjima, shubhasiz, lisoniy faoliyatga asoslanadi, lekin sof til tafovutlarini bartaraf qilish tarjima jarayonida bosib o'tiladigan bir bosqichdir, xolos.

Tarjima ikki grammatika (Grammatik sistema), tarixan tarkib topgan ikki uslubiy sistema, ikki tarixiy-adabiy an'ana, ikki she'riy sistema, ikki individual yozuvchi – muallif va tarjimonning qiyos qilinishi yoxud to'qnashuvini taqozo etuvchi ijodiy jarayondir. Asl nusxa bilan tarjima tili bevosita bir-biriga teng emas. Ikki tilning lisoniy imkoniyatlari bir-biriga ekvivalentlik holatida bo'lmaydi. Shu sababdan ko'rko'rona tarjima qilish mumkin emas. So'zlarning aniq mazmuni bilan estetik sifatlari o'zaro bir-birining o'rnini qoplay olmaydi. Shuning uchun matnning tili qanchalik serma'no, badiiy tarafdin serjilo bo'lsa, tarjima shunchalik qiyinlashadi.

Asl nusxa va tarjima o'rtasidagi asosiy tafovutlar, avvalo, ikki til o'rtasidagi farqlarda namoyon bo'ladi. Ba'zi so'zlar bir tilda boshqa ma'noda, ikkinchi tilda boshqa ma'noda kelishi mumkin. Bir tilda ijobiy mazmunda qo'llanadigan so'z boshqa tilda salbiy ma'no bildirishi mumkin, deb bu tafovutlarni ming yil burun Abu Rayhon Beruniy ham ko'rsatib ketgan. Chunonchi, tarjimashunos Zuhridin Isomiddinovning yozishicha, jo'ra so'zi o'zbeklarda erkaklarga nisbatan qo'llansa, turkmanchada u dugona ma'nosida keladi. Yoki olchoq so'zi bizda muttaham,

ablak kimsani bildirsa, turkmanchada xushfe'l, ko'ngli ochiq kishini anglatadi. Qirg'izchada esa qatiqni ayron deyishadi. Bir tilda ko'p ma'noli bo'lgan so'z boshqa tilda faqat bir ma'noni bildirishi mumkin yoki aksincha. Bu tarjimada ma'noning torayishi yoki kengayishiga olib keladi.

Sinonimlar – ma'nodosh so'zlar ham har bir tilning boyligi. Masalan, “Boburnoma”da “o'ldi” so'zi 27 xil ifodalangan ekan: o'ldi, vafot etdi, dunyodan o'tdi, shunqor bo'ldi, shahodat sharbatini ichdi, juvonmarg bo'ldi, boqiy dunyoga rixlat qildi, bu dunyoi foniyni tark etdi, jon qushi tan qafasini tark etdi, ajal sharbatini ichdi, jonini jabborga topshirdi va hokazo. Bu so'zning dunyodagi biror tilda shuncha ko'p ma'nodoslari bo'lmasa kerak. “Boburnoma”ning ellikdan ortiq sahifasida “g'arib” so'zi kelib, turli-tuman ma'no ifodalagan. Ingliz mutarjimplari asar tarjimasida g'arib ma'nosidagi 35 ta so'z va iboradan foydalanishgan.

“Ikki lisoniy sistemani chog'ishtirish bilan quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- a) Ikki tilning qaysi axborot vositalarini taxminan ekvivalent hisoblasa bo'lishi;
- b) Asl nusxa tilida mavjud bo'lgan qanday axborot vositalarining tarjima tilida mavjud emasligi;
- c) Asl nusxa tilida mavjud bo'lmagan qanday axborot vositalari tarjima tilida mavjudligi”.

Kolorit – lotincha kolor, italiyancha kolorito so'zidan olingan bo'lib, rang, bo'yoq, manzara ma'nosini bildiradi. Kolorit deganda tasviriy san'atda real hayotni haqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning o'zaro mutanosibligi tushuniladi. Adabiyotda esa badiiy asraning o'ziga xos xarakterli xususiyati: milliylik, davr, ma'lum joyning o'ziga xos jihatlari ifodasi ko'zda tutiladi. Kolorit-biror narsaning o'ziga xos belgi va xususiyatlari majmuini bildiradi. Ma'lumki, tarixan tashkil topgan, madaniyati, tili, hududi, iqtisodiy hayoti va ruhiy xususiyatlarining umumiyliigi asosida vujudga kelgan kishilar guruhiga millat deyiladi.

Milliylik u yoki bu millatning ma'naviy faoliyati va moddiy hayotidagi o'ziga xosliklardir. Ma'naviy faoliyat kishilarning kishilarning xarakteri, tafakkur tarsi,

ruhiyati, intilishlari, qiliqlari, yumor xususiyatlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Moddiy hayot esa urf-odat, rasm-rusum, marosimlar, kiyimlar, uy-ro'zg'or buyumlari, cholg'u asboblari, pazandachilik, ismlar va hokazolar. Badiiy asrda aks etgan ana shu milliy xususiyatar yig'indisi adabiyotshunoslikda milliy kolorit deyiladi.

Adabiyotshunoslikda yana mahalliy kolorit degan tushuncha ham mavjud. Mahalliy kolorit - biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush, peyzaj va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda aks ettirish.²

Tarjima jarayonida ko'ndalang bo'ladigan eng muhim qiyinchiliklardan biri original asarning milliy ruhini bo'lak muhitga ko'chirishdir. Milliylikning kichik bir belgisi — realiyalar hisoblanadi. Bolgariyalik tarjimashunos olimlar S. Vlastov va S. Florin “realiya deb narsalar, tushunchalar, voqea-hodisa, geografik muhitga xarakterli, madaniyat, moddiy va maishiy turmush yoki xalqlar, millatlar, yurt, qabilalarning ijtimoiy-tarixiy xususiyatlarini bildiradigan xalq tilidagi so'z va so'z birikmalarini aytadi”³.

Geografiya va etnografiya, folklor va mifologiyaga xos, tarixiy va ijtimoiy hayotning milliy o'ziga xos xususiyatlarini anglatuvchi bunday so'zlarni biz ustozimizga ergashib xos so'zlar deb yuritimiz. Badiiy asarda xos so'zlar asarning ma'lum bir milliy adabiyotga mansubligi, badiiy voqelikni esa ma'lum bir etnik gruppada sodir bo'layotganligidan dalolat beradi.

Realiya – xos so'zlar, ko'pincha, tarjimaga bo'ysunmaydigan ekzotik leksika. Bundan, albatta, milliy koloritni, davr ruhini berish uchun kelsa-kelmasa original so'zlarini tarjima qilmay qoldiraverish mumkin ekan, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. Aksincha, tarjima asarida hadeb asl nusxa tilidagi so'zlar uchrayversa, unda tarjima ko'proq yutqazadi, kitobxonni o'zidan itaradi. Tarjima tekstida realiya qancha ko'p bo'lsa - V. Rossel's aytganidek,- o'qishda ko'ngilsiz to'siqlar yuzaga keltiradi, xotiraga esa qandaydir aji-buji chiziqlar kabi o'rnashib

² Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati.- Toshkent, 1983,192-bet.

³ Влахов С., Флорин с. Непереваемое в переводе. Сб. «Мастерство перевода», М., 1970, с. 438.

qoladi. Tarjimon milliy adabiy asarni o'z tili, o'z badiiy muhitiga ko'chirar ekan, o'sha original asar avtorining niyatini boshqa tilda ham amalga oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Asardagi har bir so'z yoki iborani shunchaki qog'ozni qoraytirish uchun emas, chuqur ma'nosi bilan kitobxonda aniq bir his-tuyg'u uyg'otish uchun kiritilgan aktiv vazifadosh element deb qaraydi, har bir so'zda ajib ierogliflarni emas, katta hayot nafasini sezadi. Bu tarjimonga katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki «har bir qardosh milliy tilda uning faqat o'zigagina xos so'zlar. juda ko'p bo'lishi bilan birga, ba'zan hamma qardosh tillarda ham mavjud bo'lgan ayrim so'zlar har bir tilda boshqa-boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin. Bugina emas, bu tillarda muayyan bir so'zning ko'chma ma'nosiga asoslangan ibora ayrim hollarda ularning ba'zilarida tamomila boshqa so'zning ko'chma ma'nosiga asoslangan bo'lishi yoki ayni iboraning butunlay boshqacha variantiga muvofiq kelishi mumkin»⁴.

Mas'uliyat o'sha ma'nolarni «saralay» bilishda. “Og`abiy” romanining qoraqalpoqchadan o`zbek tiliga qilingan tarjimasida ham ko`plab realiyalarni ya`ni xos so`zlarni tarjimasiz o`tganini ko`rishimiz mumkin. Lekin, shunday bo`lishiga qaramay, bu realiyalar tarjima matni ichida unga moslasha olmayotgan yot, begona narsadek ajralib turmaydi. O`zbek va qoraqalpoq xalqlarining tili, urf-odat va an`analarining bir-biriga yaqinligi ham bunga yo`l qo`ymaydi. Ana shu milliy kolorit bilan bog`liq bo`lgan so`z va atamalar realiyalar, boshqacha aytganda, milliy xos so`zlar deyiladi. Realiya lotincha so`z bo`lib, buyumga, narsaga oid degan ma`noni anglatadi. “Realiyalar asar tilining ajralmas bir qismi bo`lib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatlarini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, to`g`ri tasvirlashga yordam beradi. Shuning uchun ham realiyalar badiiy tarjimaning tarjimoni qiynab qo`yadigan, tarjimini murakkablashtiradigan, ko`pincha uni chalg`itadigan jihatlarni tashkil etadi. “Realiyalarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholg`u asboblari, ro`zg`or anjomlari, nomlar, taxalluslar, laqablar,

⁴ Salomov G`. Til va tarjima. Toshkent, 1966, 165-bet.
www.pedagoglar.org

shahar, qishloq xususiyatlari, memorchilik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va o'simliklarning nomlari, daraja, tabaqa va boshqa bo'linishlarni ifodalovchi so'zlar, muassasalar, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa etnografik belgilarni bildiruvchi so'z va iboralar kiradi"⁵

“Milliy o'ziga xoslik deganda adabiy asarda tasvirlangan xalq xayotining moddiy sharoiti, ma'naviy turmush tarzi, tabiati, o'rmon, tog', dala, suv, zamin, osmon hamda afsona va cho'pchaklari, tarixi va dini, adabiyoti va san'ati hamda boshqa maxsus narsalar haqidagi tasavvurlari, tushunchalari, atamalari tushuniladi. Kiyim-kechaklar, udumlar, urf-odatlar, pul birliklari va hokazolar ham milliy xoslik komponentlariga kiradi. Badiiy asrning milliy shaklini qayta tiklash – badiiy tarjimaning muhim muammolaridan biri hisoblanadi.

Har qanday kishi biror millat vakili sifatida ma'lum xaraktega va o'ziga xos psixologik bilimlarga ega. Badiiy obrazning milliy xarakteri – uning nutqi, muhitga munosabati, surati, siyrati, his-tuyg'ulari va boshqalarda ko'rinadi. Milliy xarakter ma'lum moddiy asosda yaratilib, muayyan hayot sharoitining in'ikosi hisoblanadi. Shuning uchun ham obrazning milliy xarakterini o'sha millatning hayotini, milliy tarixini, o'ziga xosligini, milliy, madaniy va adabiy an'analarini o'rganish orqali to'g'ri tushunish mumkin. Badiiy obrazni qayta yaratishda tarjimon ishining birinchi bosqichi obraz yaratilgan millatning tarixi, ijtimoiy, adabiy sharoitlarini o'rganishdir. Undan keyingi bosqich xarakterning asosiy belgilarini, uning mazmunini belgilash. Shundan keyin obraz yaratilishi kerak bo'lgan asliyat tilining vositalarini va uslubiy yo'llarini tahlil qilishi hamda oxiri ona tilda ifodalashning kerakli vositalarini axtarib topish. Adabiy asarning umumiy xususiyatlari xalqning xususiy va ijtimoiy hayot tarzida, turmush sharoitida, kiyimida, urf-odatlarida, ko'cha, shahar, san'at yodgorliklari, muassasalarning nomlari, mansabdor shaxslarning familiyalari va boshqalarda namoyon bo'ladi. Bularning yig'indisi asrning milliy xususiyatini tashkil etib, barchasi asliyatda nutq vositalari orqali bayon etilgan bo'ladi. Ularning to'g'ri

⁵ Fayzullayeva R. Yo'llar yiroq, ko'ngillaryaqin// Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami) .- Toshkent.1973, 257-bet.
www.pedagoglar.org

tarjimasi juda muhimdir. Har bir tilda psixikaning milliy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan ifodalar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G`.Salomov. Tarjima nazariyasi va amaliyotidan ma`ruzalar matni chizgilari. Toshkent-2003. 14-bet
2. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati.- Toshkent, 1983,192-bet.
3. Влахов С., Флорин с. Непереводимое в переводе. Сб. «Мастерство перевода», М., 1970, с. 438.
4. Россельс Вл. Перевод и национальное своеобразие подлинника. Сб, «Вопросы художественного перевода». М., 1955, с. 169.
5. Salomov G`. Til va tarjima. Toshkent, 1966, 165-bet.
6. Fayzullayeva R. “Yo'llar yiroq, ko'ngillar yaqin” Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami) .- Toshkent.1973, 257-bet.